

med vågat offentligt uttala dem till hvad betydelse de hafva kunna.

I slutet af sin uppsats behandlar Brate Luciafesten, hvilken uppkomst här i vårt land han är benägen att förlägga till tiden omkring år 1474, då vintersolståndet inträffade den 13 december. Denna åsikt förefaller mig emellertid — ehuru jag alldeles bortser från här ofvan framställda hypoteser — icke utan närmare bevisning antaglig, enär jag tror att åtskilliga skäl tala däremot. Emellertid kräfver detta ämne en ganska utförlig behandling och torde därför lämpligast uppskjutas till en särskild artikel.

N. E. Hammarstedt.

Rituala bruk vid våra hälsokällor.

Långt innan den vetenskapliga läkarekonsten genom Urban Hjärne upptäckte de svenska mineralkällornas hälsobringande egenskaper, hade de varit brukade af allmogen. »Upptäckten» har vanligtvis skett så, att någon af herreklassen, som varit »öfvergifven af läkarne», där sökt och funnit bot, hvarefter källans ryktbarhet börjat. Under det att då de rituala bruk, som voro förenade med den gamla dyrkan af den hälsogifvande källguden, på några håll ut-slocknat, lefva de åtminstone på ett ställe ännu kvar.

Loka upptäcktes 1723 därigenom att brukspatron Anders Lönboms 17-åriga son från Filipstad, hvilken af svår värk i ryggen, knä och ben var alldeles lam och så godt som »contract», att han några år måst gå med käpp och krokig rygg, efter några dagars drickande och badande här blef fullkomligt frisk och färdig. Och doktor Erik Victorin kunde redan 1727 utgifva »En kort berättelse om den i Wärmeland och Grythytte sochen belägna, och för några åhr sedan upfunna Looka hälso-brun», hvori han, utom berättelsen om unge Lönboms och andra personers underbara botande, ger oss följande intressanta upplysningar.

»Beträffande denna Brunnens ålder, såsom derom ingen annan kundskap finnes, än den man af gammalt Folck, där i orten boende,

kunnat inhämta; så är den så mycket mindre för wiss säkerhet at antaga, som en del berätta den samma för 20, andra för 30, och somlige för 40 åhr tillbaka, wara af det gemena Folcket brukader. Emedlertid synes det troligit, at den för långliga tider, och uti sielfwa Hedendomen måst warit til, och för en gammal Offer kiälla hållen, som man läser om Swingarns, S:t Olofs, S:t Helenæ och andra kiällor. Hwar af till bewis är. Dels de mångehanda widskiepelse, som gemene man ännu til stor del bruka, såsom Penningars, Nålars och dylika tings inkastande i watnet, hwilket allenast qvarlefvenskaper äro af det Hedniska wäsendet och Afgudadyrkan; heller ock, som än i dag skier, at de utwälja wissa nätter til sitt watu drickande, såsom Sanct Johannis eller Midsommars natten; Petri Pauli eller Pärsmässon natten, och Jungfru Mariæ Besökelse natt.¹ En del när de tänckia sig til Brunnen, resa och fara ifrån sina hem, utan at låta någon weta, hwarest de taga wägen. Äfwen när de gå til, och ifrån Brunnen äro de tysta och als intet tala: jämwäl inunder sielfwa drickandet lämna de något watn uti Näfver Struten, eller Skieppan qwart, det de kasta bak öfwer axeln eller ryggen, förutan annan galenskap, som jag, och andra med mig, icke utan förargelse, förledit Åhr, sedt hafwa, hwilka när de om ordsaken tilfrågades, swarades at deras förfäder så giort för dem, sättjandes sådan tro der til, som hade watnet utom des ingen kraft dem at hielpa; dock är denna widskieppelsen nu til stor del aftagen, at de efterfölja andra rättskåfande menniskiors härutinnan lofliga och tilbörliga exempel.

Om Porla, eller som allmogen kallar den Pulle källa, känner man ej när den upptäcktes, traditionerna därom äro osäkra och ej fullt trovärdiga. Men år 1849 omtalas², att allmogen »på ett eget sätt» begagnade sig af henne.

»Midsommartiden tillströmmade de nemligen hopwis, drucko under dagens lopp kanntals af vattnet, begåfvo sig om aftonen till det närbelägna torpet Djupbäcken, där de svängde om i muntra polskor, och der en liten del fick qvarstadna under natten med tak öfwer huf-

¹ Den 24 juni, 29 juni, 2 juli.

² H. O. Caspersson, Underrättelser för brunngäster vid Porla. I. Diss. Upsala 1849. Præs. I. Hwasser.

vudet, men de fleste fingö nöja sig med att ligga på den fuktiga marken under bar himmel. Hela brunnsterminen varade ett par tre dagar. Den ännu af allmogen mycket besökta Porla marknad är troligen en kvarlefva efter dessa tider. Hvarje marknadsbesökande tycker sig ej med full nytta varit vid Porla, om han ej flitigt anlitat källan, och flera medföra vatten derifrån, för att dermed traktera de hemma- varande. En och annan bibehåller ännu det vidskepliga bruket att offra i källan. Mången äldre bland allmogen omtalar ännu med för- nöjelse Midsommarfesten vid Porla fordomdags, och med en slags vidskeplig vördnad källans fordna underbara kraft. Nu, säga de, har den blifvit förderfvad af herrskaperna.»

I det citerade arbetet förekommer också en dagordning för brunnsgästerna vid Porla, hvori är bestämdt, att kl. 8 om aftonen »ringes andra gången till aftonmåltiden, bestående af tre rätter, hvaribland gröt med vindopp samt stufvade Cathrinplommon eller dyl. dagligen förekommer. Efter måltidens slut spatsera Brunns- gästerna vanligen till den så kallade grötbron».

Från 1864 har man följande uppgift:¹ »Folket i trakten höll källan länge i vidskeplig helgd, samlades dit hvarje midsommars- afton, badade, drack och offrade; numera ske sammankomsterna mestadels för nöje skull och för ett göra ett och annat uppköp i marknaden, som sagda dag hålles, men derjemte förtäres af de be- sökande så mycket vatten ur källan, att densamma, så gifvande den än är, nästan blir länsad».

Sätra brunn upptäcktes år 1698 af häradshöfding Per Gyllen- höök, som hört talas om att allmogen vissa tider — synnerligen midsommarafton och midsommardagen — besökte denna källa, och att många här blifvit botade för sina krämpor. Han använde vatt- net för sin lama arm med påföljd att den blef botad, och inberättade sedan saken till provinsialläkaren i Västmanland, Samuel Skragge.² Denne fann här tre straxt bredvid hvarandra belägna källor, som

¹ Historiskt-Geografiskt och Statistiskt lexikon öfver Sverige. V. Stockholm 1864.

² A. Hülphers, Underdånigaste fägnetal uppå . . . Adolph Friederichs höga namnsdag den 23 junii 1769. Hällit för det sällskap, som då var samladt vid Sätra brunn. Vesterås 1770. — C. J. F. Forssenius, Om Sätra brunn. I. Diss. Upsala 1849. Præs. I. Hwasser.

man funnit skäligt kalla Helga trefaldighets källor, vid pass fyrahundra steg därifrån en fjärde, som till minne af Karl XII:s seger öfver ryssarna kallades Segerkällan, och omkring fyrahundra steg från denna en femte, »och som then ligger wid ett berg, kallad Brudberget, så må hon behålla namnet af Brudkälla».¹

Malla Montgomery-Silfverstolpe besökte Sätra år 1809. Hon berättar i sina Memoarer:² »Vid Sätra brunn var en plägsed, hvar till Malla förgäfvdes sökte att få veta första anledningen. Hvarje söndags kväll efter brunngästernas aftonmåltid funno de på gården allmogen från nästgränsande byar samlad, åtföljd af en speleman med nyckelharpa. Spelmanen gick förut, efter följde bondfolk, karlar och kvinnor och hela brunnsällskapet i en slags procession landsvägen utåt till höger. Sålunda gingo de till en liten skog en half fjärdingsväg från brunnen, till den s. k. grötbusken, en tät sammanväxt granbuske, som stod ensam på en liten grön plan i skogen till vänster om landsvägen. Där dansade nu allmogen polska kring grötbusken, och detta sades skola befordra årsväxten. Det var gladt och lifligt, föreföll Malla idylliskt och påminte henne om en liten operett, »Le gui de chêne», som hon fordom hittat uti Edsbergs gamla biblioteksskåp.»

I sammanhang härmed kan nämnas, att i mina yngre år (1880-talet) brukade ungdomen i Leksbergs socken i Västergötland vid midsommartid samlas till dans kring en underligt växt tall, hvilken stod på samma grusås som kyrkan ej långt från denna; i närheten fanns också en offerkälla.

Befintligheten af en hälsokälla vid Medevi inberättades 1678 af riksrådet Gustaf Soop till Urban Hjärne. Källorna voro här tre, Högbrunnen, Dalbrunnen och Rödbrunnen. Högbrunnen blef af Soop försedd med en dörr »för gemene Mannsens skul, som begynte bruka en hoper med Wijdskepelsor och Afguderij, medh offrande, kastandes in Koppardenningar.»³

¹ S. Skragge, En kort berättelse om the nysz upfundne hälsokällor, på skilnaden emellan Fläckiebo och Kijla sochnar i Wesmanland. Sthlm [1701].

² II: 168.

³ U. Hjärne, Een kort berättelse om the nysz upfundne suurbrunnar wid Medewij. Sthlm 1679.

S. Hedin nämner,¹ att U. Hjärne i tryckta skrifter och i sina anteckningar uppgifver, att folket den tiden årligen samlades i stor myckenhet till Medevi midsommarnatten, och där drefvo mycken vidskepelse med offerande och inkastande af penningar och kors i källorna, samt med signerier och böner till helgonen, hvarjämte de sletos om att afskumma den hinna, som fanns på vattnet, hvilket de drucko till en stor mängd och äfven därmed badade sig.

Samme författare uppger² sig också hafva hört som en tradition, att den heliga Katarina befallt ofruktsamma kvinnor att fasta, bedja och midsommarnatten dricka af det röda vattnet i Medevi. Han berättar vidare: »1799, då jag andra året såsom Brunns-Intendent var vid Medevi, hade jag et serdeles tilfälle at erfara sanningen af denna fornsägen, och dels ännu fortfarande intryck hos den okunnigare hopen.

Då jag om natten kl. 12 gick omkring, för at hindra det intet buller eller oordning måtte förefalla, såg jag 2:ne hustrur, som utur den så kallade Rödebrunnen (hvilken i sit stillastående vatten för en betydande mängd af ockra), hämtade i stora flaskor en anseelig portion af detta med ockra blandade vatten. Jag efterfrågade då orsaken, hvarför de ej heldre valde sit förråd utur de friska källorna, och hvad verkan de trodde sig snarare af detta få röna? De berättade då, at de voro ifrån Westergöthland, och at de begge, sedan längre tid gifta, icke blifvit välsignade med barn. De hade hört, af en ålderstegen Fru, at de borde hämta af det röda vattnet på skogen vid Medevi, och dricka deraf 7 Thorsdagsqvällar, så skulle ofrugtsamheten uphöra.»

Vid Medevi kvarlefver som bekant än den s. k. grötlunken. Efter kvällsmaten gör brunnsocieteten där en promenad i procession med musik i spetsen. Ser man detta i sammanhang med hvad förut är anfördt, måste man anse den som en kvarlefva af den gamla kultritualen.³

¹ S. Hedin, Utkast til en handbok för brunngäster. Första afdelningen, om Medevi. Sthlm 1803.

² Ibid. s. 79.

³ Dr A. Levertins uppgift (i Medevi, från forntid och nutid. Ett minnesblad från Skansens värfest 1903), att seden endast skulle vara en femtio år gammal, stöder sig enligt af honom välvilligt gjordt meddelande endast därpå, att den vid grötlunken spelade melodien stammar från denna tid.

Gör man en sammanfattning af hvad som för de olika hälsokällorna finnes bevaradt af uppgifter om där utförda kulthandlingar, finner man att uppgifterna från de skilda ställena på ett märkligt sätt dels öfverensstämma, dels komplettera hvarandra.

Vid källan samlades folket på en viss tid vid midsommaren: vid Loka midsommarnatten, Pärsmessan och Maria bebådelse, vid Porla ett par tre dagar i sträck vid midsommartid, vid Sätra midsommaraftron och midsommardagen. Då offrade man i källan, drack af dess vatten (Loka, Porla, Medevi) och badade däri (Porla, Medevi) för hälsans skull, men också för fruktsamhet (Medevi). Vid Loka omtalas särskilda ceremonier: man skulle ej tala om, hvart man ämnade sig, då man begaf sig dit, skulle iakttaga tystnad och efter drickandet kasta en del af vattnet öfver sin axel. På kvällen tågar man från källan (Porla, Sätra, Medevi) under musik (Sätra, Medevi) för att dansa (Porla, Sätra) kring ett märkvärdigt växt träd (Sätra, Lexberg), hvarigenom årsväxten skulle befordras (Sätra).

Att observera är ordet gröt, som användes förenadt med den senare afdelningen af ceremonien: grötbuske (Sätra), grötbro (Porla) grötlunk (Medevi). Märkelig är Malla Silfverstolpes berättelse om att ännu så sent som 1809 ritualen vid Sätra var så fullständigt bevarad. Nu har den nästan likväl alldeles försvunnit, nu äro källorna »fördärfvade af herrskaperna». Endast Medevi har sin grötlunk, likväl meningslös och oförståelig, om man ej ser den i sammanhang med hvad som berättas varit bruk vid andra hälsokällor. Och de goda brunngästerna vid Medevi skulle väl blifva högst förvånade, om man omtalade för dem, att då de gå sin grötlunk de egentligen deltaga i en gudstjänst till ära för en fruktbarhetsgudomlighet, Frö eller Tor eller hur man nu vill kalla honom.

N. Sjöberg.